

आपली आपली राष्ट्रभाषा आहे. देशात बहुतेक राज्यातील लोक हिन्दी बोलू शकतात व हिन्दी समजू शकतात. हिन्दीशी आपला घनिष्ठ संबंध आहे. हिन्दी ही आपली राष्ट्रभाषा असली तरी देशाचा कारभार इंग्रजीतून चालतो यासारखी दुर्दैवाची गोष्ट नाही. जगातील बहुतेक राष्ट्रे आपल्या भाषेला मानाचे स्थान देतात. सर्व व्यवहारासाठी माध्यमांची भाषा म्हणूनही राष्ट्रभाषेचा वापर करतात. पण आमच्या दृष्टीने “हिन्दी हटाव” ची मोहीम हाती घेतली जाते. सर्व राज्यात हिन्दी भाषेचा आदर केला पाहिजे. कोणतेही राज्य त्याला अपवाद असता कामा नये.

आपली आपली राष्ट्रभाषा आहे. देशात बहुतेक राज्यातील लोक हिन्दी बोलू शकतात व हिन्दी समजू शकतात. हिन्दीशी आपला घनिष्ठ संबंध आहे. हिन्दी ही आपली राष्ट्रभाषा असली तरी देशाचा कारभार इंग्रजीतून चालतो यासारखी दुर्दैवाची गोष्ट नाही. जगातील बहुतेक राष्ट्रे आपल्या भाषेला मानाचे स्थान देतात. सर्व व्यवहारासाठी माध्यमांची भाषा म्हणूनही राष्ट्रभाषेचा वापर करतात. पण आमच्या दृष्टीने “हिन्दी हटाव” ची मोहीम हाती घेतली जाते. सर्व राज्यात हिन्दी भाषेचा आदर केला पाहिजे. कोणतेही राज्य त्याला अपवाद असता कामा नये.

आपली आपली राष्ट्रभाषा आहे. देशात बहुतेक राज्यातील लोक हिन्दी बोलू शकतात व हिन्दी समजू शकतात. हिन्दीशी आपला घनिष्ठ संबंध आहे. हिन्दी ही आपली राष्ट्रभाषा असली तरी देशाचा कारभार इंग्रजीतून चालतो यासारखी दुर्दैवाची गोष्ट नाही. जगातील बहुतेक राष्ट्रे आपल्या भाषेला मानाचे स्थान देतात. सर्व व्यवहारासाठी माध्यमांची भाषा म्हणूनही राष्ट्रभाषेचा वापर करतात. पण आमच्या दृष्टीने “हिन्दी हटाव” ची मोहीम हाती घेतली जाते. सर्व राज्यात हिन्दी भाषेचा आदर केला पाहिजे. कोणतेही राज्य त्याला अपवाद असता कामा नये.

Abstract : हिन्दी भाषा आपली राष्ट्रभाषा आहे. देशात बहुतेक राज्यातील लोक हिन्दी बोलू शकतात व हिन्दी समजू शकतात. हिन्दीशी आपला घनिष्ठ संबंध आहे. हिन्दी ही आपली राष्ट्रभाषा असली तरी देशाचा कारभार इंग्रजीतून चालतो यासारखी दुर्दैवाची गोष्ट नाही. जगातील बहुतेक राष्ट्रे आपल्या भाषेला मानाचे स्थान देतात. सर्व व्यवहारासाठी माध्यमांची भाषा म्हणूनही राष्ट्रभाषेचा वापर करतात. पण आमच्या दृष्टीने “हिन्दी हटाव” ची मोहीम हाती घेतली जाते. सर्व राज्यात हिन्दी भाषेचा आदर केला पाहिजे. कोणतेही राज्य त्याला अपवाद असता कामा नये.

Keywords :

हिन्दी राष्ट्रभाषा आहे म्हणून हिन्दी शिक्षकांची जबाबदारी मोठी आहे. या जबाबदारीची जाणीव हिन्दी शिक्षकांना असणे आवश्यक आहे. हिन्दी विषयाच्या शिक्षकाला सर्वात आवश्यक गोष्ट म्हणजे त्याचे भाषेवर प्रभुत्व असणे ही होय. हिन्दी शिक्षकाला हिन्दी शुद्ध स्पष्ट बोलता आले पाहिजे. विद्यार्थ्यांचा वयोगट लक्षात घेऊन त्यानुसार भाषा वापरण्यास योग्य तो बदल करता आला पाहिजे. सोपे करून शिकविणे हे सर्वात कठीण आहे. वाचनाची कलाही हिन्दी शिक्षकाला चांगली अवगत हवी. वाचनात उच्चार, शब्दफेक, भावपूर्णता, स्तब्धता, आकलन इत्यादीचा विचार त्याने करणे आवश्यक आहे. भाषेच्या अध्यापनात वाचन, भाषण व लेखन या तीन गोष्टी महत्वाच्या आहेत. हिन्दी शिक्षकांचे लेखन उत्तम असावे. फलकावरील अक्षर रेखीव असावे. चांगले शब्द अक्षर असणाऱ्या शिक्षकांचे विद्यार्थी अनुकरण करतात व त्यातील बऱ्याच विद्यार्थ्यांचे लेखन नीटनेटके होते असे आढळून येते. हिन्दी भाषा शिक्षकाला हिन्दी भाषेविषयी अभिमान हवा. असे नसेल तर विद्यार्थ्यांच्या मनातही या भाषेविषयी आदर निर्माण होणार नाही. हिन्दी भाषेला समृद्ध आणि संपन्न असा साहित्याचा वारसा आहे. हिन्दी शिक्षकाला या साहित्याचा उत्तम परिचय असला पाहिजे.

मराठी भाषेप्रमाणे हिन्दी भाषा ही संस्कृतोद्भव आहे. या एकाच आईच्या दोन मुली आहेत. त्यांच्यात खूप साम्य आहे. हिन्दीतही बरेचशे शब्द संस्कृतमधून आलेले आहेत. हिन्दी आणि मराठी व्याकरणात बरेच साम्य आहे. वाक्य संपल्यावर हिन्दीत चरण दंड देण्याची पद्धत होती. आता “नवभारत टाइम्स” या हिन्दी वृत्तपत्राची सर्व प्रकाशने चरण दण्डाऐवजी संस्कृत मराठीतील पूर्ण विरामाचा वापर करतात. हिन्दी मराठी वाक्य रचनेत साम्य आहे. मराठी भाषेप्रमाणेच हिन्दी साहित्य समृद्ध आहे. हिन्दी साहित्यातील संतकाव्य अजरामर आहे. अशा अनेक प्रकारे हिन्दी-मराठी भाषेत साम्य आहे. काही बाबतीत थोडे फरक आहेत. हिन्दी सर्व शाळांमधून द्वितीय भाषा म्हणून शिकविली जाते. हिन्दी शिकविताना शिक्षकासमोर कोणत्या अडचणी येत असतील? शिकताना विद्यार्थ्यांसमोर कोणत्या अडचणी येत असतील? हे पाहण्याचा, शोधण्याचा प्रयत्न संशोधकाने सोलापूर शहरातील मराठी माध्यमांच्या शाळाद्वारे केला आहे.

Conclusion :

संशोधक माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शाळेत काही काळ तर वरिष्ठ व कनिष्ठ महाविद्यालयात दोन वर्षे हिन्दी अध्यापनाचे कार्य करीत होते. अध्यापन करताना असे प्रकर्षाने संशोधकाला जाणवले की विद्यार्थी हिन्दीचे वाचन, लेखन काळजीपूर्वक करीत नाहीत. वर्गात उत्तरे देताना दोषपूर्ण हिन्दी भाषेचा वापर करतात. विद्यार्थी लेखन दोष व उच्चारण दोष का करतात याच्या मागची कारणे जाणून घ्यावीशी वाटली. संशोधक ज्या माध्यमिक शाळेत अध्यापनाचे कार्य करीत

होते त्या शाळेत हिन्दी अध्यापनासाठी आवश्यक असणारे शैक्षणिक साहित्य आढळले नाही त्यामुळे हिन्दीचे अध्यापन शैक्षणिक साहित्याच्या अभावी करावे लागत असे. त्यामुळे हिन्दीतील बारकावे विद्यार्थ्यांना समजत नसत. हिन्दी सहकारी शिक्षकांशी चर्चा करताना असे आढळून आले की, शैक्षणिक साहित्याअभावी प्रभावी अध्यापन करता येत नाही. म्हणून संशोधकाने हिन्दी अध्यापन करताना येणाऱ्या समस्यांची माहिती करून घेण्यासाठी सदरहू समस्येची निवड केली.

संशोधक सध्या अध्यापक महाविद्यालयात हिन्दी अध्यापन पद्धतीचे अध्यापन करीत आहे. हिन्दी अध्यापन पद्धतीचे अध्यापन करताना व पाठ मार्गदर्शन करताना विद्यार्थी-शिक्षक प्रत्यक्ष पाठ घेताना सांगितलेल्या गोष्टींचा वापर करीत नाहीत, हिन्दी लेखनात, वाचनात, संभाषणात अनेक चुका करतात, पाठ्यांशास अनुसरून शैक्षणिक साहित्याचा वापर करीत नाहीत. शहरातील शाळांमध्ये विद्यार्थी-शिक्षकांचे पाठ निरीक्षण करण्यास गेले असताना असे दिसून येते की बऱ्याच शाळांमध्ये शैक्षणिक साहित्य उपलब्ध नाहीत, हिन्दी हा विषय पदवी परीक्षेस नसणाऱ्या शिक्षकांना शिकविण्यासाठी दिला जातो, त्यामुळे हिन्दीचे अध्यापन करताना अनेक समस्या या शाळांमध्ये प्रकर्षाने जाणवतात. शहरातील माध्यमिक शाळांमध्ये हिन्दी अध्यापनाची सद्यःस्थिती काय आहे हे जाणून घ्यावे असे वाटले.

Ä0:00-0=00"0 '0Æ¢%0 :

हिन्दीचे अध्यापन करण्यास हिन्दी शिक्षकांची शैक्षणिक व व्यावसायिक पात्रता महत्त्वाची आहे. शाळांमध्ये शिक्षकांची नेमणूक करताना शैक्षणिक व व्यावसायिक पात्रतेनुसार शिक्षकांची नेमणूक करण्यासाठी या संशोधनाद्वारे मार्गदर्शन होईल. हिन्दी अध्यापन करताना शिक्षकांना कोणत्या समस्या जाणवतात हे कळण्यास मार्ग मिळेल. विद्यार्थ्यांच्या काय समस्या आहेत, त्यांचे या विषयासंबंधी काय मत आहे हे शिक्षकांना या संशोधनाद्वारे जाणून घेता येईल. तसेच पालकांचे या विषयासंबंधी काय मत आहे, कोणत्या सूचना आहेत हेही जाणून घेता येईल. त्याचप्रमाणे शाळा प्रमुख या नात्याने मुख्याध्यापकांना या विषयाच्या प्रशासनाच्या वेळी कोणत्या समस्या जाणवतात हे समजण्यास मदत होईल. माध्यमिक शाळेत हिन्दी अध्यापनासाठी शैक्षणिक साहित्याचे महत्त्व लक्षात घेऊन शाळा प्रमुखांना, व्यवस्थापकांना यासंबंधी उपाय योजना करण्यास मार्गदर्शन होणार आहे. हिन्दी अध्यापनाचे नियोजन, मूल्यमापन या विषयाचे विविध उपक्रम यासंबंधी हिन्दी शिक्षकांना मार्गदर्शन होणार आहे. हिन्दी शिक्षक संघाच्या सभासदांनाही हिन्दी विषयासंबंधी मार्गदर्शन होणार आहे. तसेच हिन्दीचा अभ्यासक्रम तयार करणाऱ्या तज्ज्ञांनाही या संशोधनाद्वारे विद्यार्थ्यांची, शिक्षकांची, पालकांची मते जाणून घेण्यासाठी या संशोधनाची मदत होईल.

संशोधनाचे वरील महत्त्व लक्षात घेऊन संशोधकाने संशोधनासाठी खालील समस्या निवडली.

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय :

“सोलापूर शहरातील माध्यमिक स्तरावरील हिन्दी अध्यापनाच्या समस्यांचा अभ्यास करणे.”

“A STUDY OF PROBLEMS OF HINDI TEACHING IN SECONDARY SCHOOLS OF SOLAPUR CITY.”

Ä0:00-0=00“0B ^xâ™ :

- 1) शैक्षणिक व व्यावसायिक पात्रतेचा हिन्दीच्या अध्यापनावर होणाऱ्या परिणामाचा अभ्यास करणे.
- 2) शिक्षकांच्या मातृभाषेचा हिन्दी अध्यापनावर होणारा परिणाम पाहणे.
- 3) हिन्दी अध्यापनाचे नियोजन व मूल्यमापन या संबंधीचा अभ्यास करणे.
- 4) विद्यार्थी व पालक यांच्या हिन्दी विषयाच्या संदर्भात येणाऱ्या अडचणींचा अभ्यास करणे.
- 5) माध्यमिक स्तरावर हिन्दी अध्यापनाच्या अन्य समस्यांचा अभ्यास करणे.

“0Æ¢%00“र00 ८0²ष0“र00 %र00ररर00 :

आ००॥००-० : सोलापूर महानगरपालिकेच्या सरहद्दीत असणारा भाग.

माध्यमिक स्तर : इयत्ता नववी व दहावीपर्यंतचे शिक्षण ज्या स्तरावर दिले जाते तो स्तर म्हणजे माध्यमिक स्तर.

Ã0:00-000"0B %00`Y0B %0 '00000 :

$$\frac{3}{4} \times 100 = 75\%$$

या संशोधनात सोलापूर शहरातील मराठी माध्यमाच्या माध्यमिक शाळांमध्ये अध्यापन करणाऱ्या हिन्दी शिक्षकांचा विचार करण्यात येणार आहे. हिन्दी शिक्षकांना हिन्दीचे अध्यापन करताना कोणकोणत्या समस्या भेडसावतात याचा अभ्यास करण्यात येणार आहे.

०२०००० :

सोलापूर शहरातील शाळांपुरते हे संशोधन मर्यादित राहिल. तसेच माध्यमिक स्तरावरील इयत्ता नववी व दहावी वर्गातील हिन्दी विषयापुरतेच हे संशोधन मर्यादित राहिल. मराठी माध्यमिक शाळा व्यतिरिक्त इतर शाळांचा समावेश यात केला गेला नाही.

०००००००० ०००००००० ०००००००० :

या संशोधनात पुढील चार पूर्व संशोधनाचा अभ्यास करून समीक्षण केलेले आहे.

- 1) ७९८ महाराष्ट्र राज्य मंडळाचे माध्यमिक शिक्षण : पुण्यातील माध्यमिक शाळांमधील हिन्दी व इंग्रजी अध्यापनाची पाहणी, पुणे, १९६४.
- 2) ७९९ महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळ, : नागपूर आणि औरंगाबाद विभागातील माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शाळांमधील हिन्दी आणि इंग्रजी अध्यापनाचे सर्वेक्षण करणे, औरंगाबाद, पुणे, १९६६.
- 3) कुंडले एस. मराठी आणि हिन्दीच्या भाषा भेदांचा मराठी भाषिक विद्यार्थ्यांच्या द्वितीय भाषेच्या अध्यापनावर पडणारा प्रभाव अभ्यासणे, पीएच.डी. एज्युकेशन, नागपूर, १९८२.
- 4) राजस्थान मधील उच्च माध्यमिक शाळेतील आधुनिक हिन्दी कवितांच्या अध्यापनाच्या दृष्टिने आदान-प्रदानाच्या पद्धतीची निश्चिती करणे / शोध घेणे, राजस्थान, दिल्ली युनि. १९८९

०००००००० ०००००००० ०००००००० :

०००००००० : संशोधनाचे स्वरूप, उद्दिष्टे व दृष्टिकोन लक्षात घेऊन सदरहू संशोधनासाठी वर्णनात्मक सर्वेक्षण पद्धतीचा वापर करण्यात आला.

०००००० ०००००००० :

सोलापूर शहरातील मराठी माध्यमाच्या माध्यमिक शाळेची अ, ब, क, ड, इ ग्रेडप्रमाणे यादी मिळविली व या प्रत्येक ग्रेडमधील एक शाळा लॉटरी पद्धतीने निवडली. अशा एकूण पाच शाळा निवडल्या. या पाच शाळांतील नववी, दहावीच्या तुकड्यांची यादी तयार केली. प्रत्येक शाळेतील एक एक तुकडी लॉटरी पद्धतीने निवडली. या सर्व तुकड्यांमधील एकूण २२० विद्यार्थी निवडले. ग्रेडप्रमाणे असलेल्या शाळांच्या यादीतून प्रत्येक ग्रेडमधील चार शाळा यादृच्छिक पद्धतीने निवडल्या. अशा एकूण वीस शाळा निवडल्या व या एकूण वीस शाळांतील नववी व दहावीला हिन्दी विषय शिकविणाऱ्या शिक्षकांची शाळेप्रमाणे यादी तयार करून प्रत्येक शाळेतील एक-एक शिक्षक लॉटरी पद्धतीने निवडले असे एकूण वीस शिक्षक निवडण्यात आले. यापैकी इ ग्रेडच्या एका शाळेतील हिन्दी शिक्षक प्रतिसादक म्हणून उपलब्ध होऊ शकले नाहीत म्हणून एकूण एकोणीस शिक्षकांची निवड करण्यात आली. नमुना गट म्हणून निवडण्यात आलेल्या पाच ग्रेडमधील शाळांच्या पाच मुख्याध्यापकांची निवड केली गेली आणि लॉटरी पद्धतीचा वापर करून २२० विद्यार्थ्यांच्या एकूण एकतीस पालकांची निवड प्रतिसादक म्हणून करण्यात आली.

०००००००००० :

प्रथम विद्यार्थ्यांसाठी, शिक्षकांसाठी व मुख्याध्यापकांसाठी संशोधनाच्या उद्दिष्टांना अनुसरून वेगवेगळ्या प्रश्नावल्या तयार केल्या गेल्या. त्या प्रश्नावल्या मार्गदर्शकाकडून दुरुस्त करून घेण्यात आल्या. नंतर काही तज्ज्ञ व्यक्तीकडून त्या तपासून घेतल्या. सांगितलेल्या त्रुटी कमी करून अंतिम स्वरूपाच्या प्रश्नावल्या तयार करण्यात आल्या.

पालकांसाठी मुलाखत तंत्र वापरावयाचे असल्याने त्या मुलाखतीत कोणकोणत्या भागावर भर द्यावा हे निश्चित केले. त्यातही साधारणपणे कोणते प्रश्न विचारून माहित गोळा करता येईल याची यादी तयार केली. तज्ज्ञांकडून दुरुस्त करून तिला अंतिम स्वरूप देण्यात आले.

नंतर या प्रश्नावल्या यादृच्छिक नमुना निवड पद्धतीने निवडलेल्या व्यक्तींना देण्यात आल्या.

- 1) या संशोधनामध्ये नमुना निवड पद्धतीने निवडलेल्या शाळांमधील निवडलेल्या एकूण एकोणीस शिक्षकांना प्रश्नावली देऊन याद्वारे माहिती गोळा करण्यात आली. याद्वारे या साधनाद्वारे हिन्दी विषयाला अनुसरून खालीलप्रमाणे माहिती गोळा करण्यात आली. हिन्दी व्याकरण, विद्यार्थी संख्या, विद्यार्थ्यांचा वैयक्तिक भेद, विद्यार्थ्यांचे हिन्दी लेखन, विद्यार्थ्यांचे उच्चारण, गद्य विभाग अध्यापन समस्या, पद्य विभाग अध्यापन समस्या, शैक्षणिक साहित्य, हिन्दी लेखन स्पर्धा इत्यादी.
- 2) नमुना निवड पद्धतीतील लॉटरी पद्धतीने निवडलेल्या एकूण २२० विद्यार्थ्यांकडून प्रश्नावली देऊन खालील विषयावर आधारित माहिती गोळा करण्यात आली. हिन्दी गद्य विभाग, हिन्दी पद्य विभाग, व्याकरण अध्ययन, शैक्षणिक साहित्य, मातृभाषेचा प्रभाव इत्यादी.

3) संशोधनासाठी निवडलेल्या एकूण पाच शाळांमधील पाच मुख्याध्यापकांना ही प्रश्नावली देऊन माहिती गोळा करण्यात आली आहे. शिक्षकांची निवड, शिक्षकांचे उद्बोधन वर्ग, अध्ययन अध्यापन साहित्य, हिन्दी विषयाचे प्रशासन-अडचणी इत्यादीना अनुसरून ही माहिती प्रश्नावलीद्वारे गोळा करण्यात आली.

'0»00ख०Y0 :

लॉटरी पद्धतीने निवडलेल्या एकूण एकतीस पालकांची मुलाखत माहिती गोळा करण्यासाठी घेण्यात आली. या मुलाखतीमध्ये प्रामुख्याने हिन्दी विषयाचा अभ्यास घेताना पालकांना कोणत्या अडचणी जाणवतात ? मातृभाषेचा प्रभाव हिन्दी अध्ययनावर होतो का ? शिक्षक हिन्दी विषय सुधारण्यासाठी प्रयत्न करतात का ? इत्यादी बाबीवर चर्चा करून त्यांचे म्हणणे नोंदविले.

आख्यः आर्जुनः अर्जुनः

संशोधन साधनाद्वारे जमा केलेल्या माहितीचा उपयोग करण्यासाठी शेकडेवारी या संख्याशास्त्रीय मापनाचा वापर करण्यात आला आहे.

संशोधनाच्या प्रश्नावली व मुलाखत या साधनांद्वारे माहिती संकलित करून त्या माहितीचे विश्लेषण केले आहे. संकलित केलेली सांख्यिकीय माहिती व तिचे विश्लेषण यावर आधारित निष्कर्ष व शिफारशी पुढीलप्रमाणे दिलेल्या आहेत.

5.2 $x = 0$ वा $x = \pi$:

- 1) इयत्ता नववी, दहावीला हिन्दी विषय शिकविणाऱ्या शिक्षकांचा पदवी परीक्षेचा प्रमुख विषय हिन्दी असणारे शिक्षक ७९ टक्के असून २१ टक्के शिक्षक हे इतर विषय घेऊन पदवीधर -नालेले आहेत. तसेच पदव्युत्तर परीक्षेस हिन्दी विषय असणारे शिक्षक केवळ ६७ टक्के असून ३३ टक्के शिक्षक इतर विषय घेऊन पदव्युत्तर परीक्षा उत्तीर्ण -नाले आहेत. मात्र १०० टक्के शिक्षकांनी व्यावसायिक पात्रतेची पदवी प्राप्त केलेली दिसून येते. पदवीस हिन्दी विषय असल्यामुळे त्यांच्या विषयाचा निकाल जास्त लागलेला दिसून येतो.
- 2) मराठी, कन्नड, उर्दू, तेलुगु इत्यादी मातृभाषेचा प्रभाव अध्यापनावर होतो असे दिसून आले. प्रामुख्याने उच्चारारवर, संभाषणावर, स्पष्टीकरणावर हा प्रभाव जास्त असलेला दिसून आला. तसेच विद्यार्थी मातृभाषेचा आणि विद्यार्थ्यांच्या परिसरात असलेल्या भाषेचा हिन्दी अध्यापनावर परिणाम होतो.
- 3) विद्यार्थ्यांच्या हिन्दी विषयासंबंधी मुख्याध्यापकांना इतर समस्यांपेक्षा जास्त शुद्धलेखनासंबंधी व मातृभाषेच्या प्रभावासंबंधीच्या समस्या प्रकर्षाने जाणवतात.
- 4) हिन्दी अध्यापनाचे नियोजन शिक्षक करतात असे दिसले परंतु नियोजन करताना अध्यापन पद्धती, शैक्षणिक साहित्य व अध्ययन अनुभव या प्रमुख तीन बाबींचा विचार फारच कमी प्रमाणात करतात.
- 5) हिन्दी विषयाचे मूल्यमापन करण्यासाठी परीक्षा पद्धतीचा योग्य आहे असे ६८ टक्के शिक्षकांचे मत आहे. तसेच लेखी परीक्षेबरोबरच तोंडी परीक्षा घेऊन व विविध लेखन, भाषण स्पर्धा घेऊन देखील मूल्यमापन करता येईल असे काही शिक्षक म्हणतात.
हिन्दी विषयाची तोंडी परीक्षा घेतल्यामुळे विद्यार्थ्यांचा बोलण्याचा सराव होतो, आत्मविश्वास वाढतो, उत्तराची नेमकी शब्दरचना कळण्यास मदत होते.
- 6) शिक्षक हिन्दीचे अध्यापन करताना चित्रे, तक्ते, पोस्टर्स इत्यादी शैक्षणिक साधनांचा वापर अधिक करतात.
- 7) ~~मोठ्या~~ हिन्दी प्रशिक्षण वर्गास उपस्थित राहणे जास्तीत जास्त शिक्षकांना मनापासून आवडते, त्यांच्या मते त्या ~~100~~ -नात विशेष भर पडते व विषयाची उजळणी होते.
- 8) हिन्दी गद्य आणि पद्य विभागांच्या तुलनेने व्याकरण अवघड वाटणाऱ्या विद्यार्थ्यांची संख्या जास्त आहे. अशाच प्रकारचे मत जवळपास सर्व पालकांचे असलेले दिसून येते.
- 9) व्याकरणाचा सराव करून घेतला जात नाही व व्याकरण मनापासून आवडत नाही त्यामुळे जास्तीत जास्त मुलांना व्याकरण अवघड वाटते.
- 10) विद्यार्थी शुद्धलेखनाच्या चुका खूप करतात तसेच त्यांच्या उच्चारणामध्ये देखील जास्त चुका होतात याचे प्रमुख कारण म्हणजे त्यांच्या मातृभाषेचा होणारा प्रभाव होय.
- 11) हिन्दी लेखन स्पर्धांचे आयोजन शाळेत केल्याने जास्तीत जास्त विद्यार्थ्यांचा आत्मविश्वास वाढतो, हिन्दीची -गान वाढण्यास मदत होते, तसेच विद्यार्थ्यांचे लेखन, वाचन वाढते आणि अक्षर सुधारते.
- 12) शाळेत हिन्दी विषयाच्या विविध स्पर्धा घेतल्यामुळे विद्यार्थ्यांचे हिन्दी सुधारते असे पालकांना वाटते.
- 13) पद्य विभाग शिकताना कवितेची अवघड भाषा ही प्रमुख अडचण विद्यार्थ्यांना जाणवते.
- 14) वर्गामध्ये विद्यार्थी संख्या अधिक असल्यास विद्यार्थ्यांकडे अधिक लक्ष देता येत नाही. ही प्रमुख अडचण शिक्षकांना भेडसावते तसेच वर्गात बैठक व्यवस्थेची समस्या भेडसावते.

- 15) नियमितपणे स्वाध्यायाच्या स्वरूपात गृहपाठ द्यावेत असे जास्तीत जास्त पालकांना वाटते. तसेच याबरोबर व्याकरण व वाचन क्रियेवर गृहपाठ असावे असेही पालकांना वाटते.
- 16) शिक्षक विद्यार्थ्यांचे हिन्दीचे अक्षर सुधारण्यासाठी जादा तास न घेता उपलब्ध तासिकेतच विविध प्रकारचे प्रयत्न करतात असे बहुतेक विद्यार्थ्यांचे मत आहे.
- 17) विद्यार्थ्यांच्या वैयक्तिक अडचणी व आर्थिक परिस्थितीचा परिणाम हिन्दी अध्ययनावर होतो.
- 18) जास्तीत जास्त शाळांमध्ये ग्रंथालयाची सोय असून त्यात हिन्दी विषयाची पुस्तके, मासिके व शब्दकोष आहेत.

5.3 निष्कर्ष :

- संशोधनाच्या प्रसनावली आणि मुलाखत या साधनांद्वारे प्राप्त केलेल्या माहितीचे विश्लेषण करून संशोधनाच्या शिफारशी पुढीलप्रमाणे आहेत.
- 1) विद्यार्थ्यांच्या हिन्दी विषयाचा अधिक अभ्यास करून घेण्यासाठी शिक्षकांनी स्वतःच्या प्रयत्नांबरोबरच पालकांचेही सहकार्य घ्यावे.
 - 2) विद्यार्थ्यांच्या हिन्दी विषयासंबंधी शुद्धलेखनाची व मातृभाषेची या दोन समस्या प्रामुख्याने शिक्षकांनी दूर कराव्यात.
 - 3) हिन्दीच्या गद्य व पद्य विभागाबरोबर व्याकरणाचा भाग देखील सोप्या पद्धतीने शिकविण्याचा प्रयत्न करावा. व्याकरणाचा सराव करून घ्यावा.
 - 4) शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांना लेखन स्पर्धेबरोबर भाषण स्पर्धेतही भाग घेण्यास प्रोत्साहित करावे.
 - 5) शाळेत विविध मातृभाषेच्या विद्यार्थ्यांना राष्ट्रभाषा हिन्दीचे शुद्ध स्वरूप जाणून घेण्यासाठी विविध प्रसार माध्यमांचा उपयोग करून घेण्याची सवय शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांना लावावी.
 - 6) हिन्दी भाषा शिकताना मातृभाषेचा प्रभाव हिन्दी भाषेवर जास्त पडतो याची दक्षता शिक्षकांनी स्वतः घ्यावी व यासंबंधी विद्यार्थ्यांवरदेखील नियंत्रण ठेवण्याचा प्रयत्न करावा.
 - 7) शिक्षकांनी हिन्दी विषयात विद्यार्थ्यांची प्रगती होण्यासाठी विविध प्रकारची शैक्षणिक साधने वापरण्याचा व आवश्यक असल्यास जादा तास घेण्याचा प्रयत्न करावा.
 - 8) अभ्यासक्रम मंडळाने हिन्दीच्या नवीन अभ्यासक्रमामध्ये कवितांचे प्रमाण सध्यापेक्षा जास्त ठेवण्याचा व तसेच व्याकरणासाठी पुस्तकात भरपूर स्वाध्याय ठेवण्याचा प्रयत्न करावा.
 - 9) हिन्दी विषयासाठी वेळापत्रकात सध्यापेक्षा जास्त तासिका ठेवाव्यात.
 - 10) प्रशासकीय मंडळानी वर्गातील बैठक व्यवस्था व योग्य विद्यार्थी संख्येचा विचार करून वर्गरचना तयार करावी.
 - 11) शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांमधील असणारा वैयक्तिक भेद लक्षात घेऊन आपल्या अध्यापनामध्ये आवश्यक तेथे बदल करण्याचा प्रयत्न करावा.
 - 12) शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांमधील अस्पष्ट शब्दोच्चार हा प्रमुख दोष दूर करण्यासाठी अधिक तास घेण्याचा प्रयत्न करावा.
 - 13) मूल्यमापनासाठी फक्त ठराविक पद्धतीचाच अवलंब न करता इतर पद्धतींचा अवलंब देखील करावा.
 - 14) हिन्दी विषयात प्रगती होण्यासाठी शिक्षकांनी हिन्दी विषयाची पुस्तके जास्तीत जास्त प्रमाणात वाचण्याचा प्रयत्न करावा.
 - 15) विद्यार्थ्यांची हिन्दी विषयामधील प्रगती करून घेण्यासाठी शाळेत या विषयाच्या विविध स्पर्धा आयोजित कराव्यात.
 - 16) शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांना नियमितपणे गृहपाठ द्यावेत व त्यामध्ये लेखनाबरोबर व्याकरण व वाचन क्रियेवर आधारित देखील गृहपाठ देण्याचा प्रयत्न करावा.

5.4 निष्कर्ष :

- 1) सोलापूर जिल्ह्यातील इंग्रजी माध्यमाच्या माध्यमिक शाळांमधील हिन्दी अध्यापनाच्या समस्यांचा अभ्यास करणे.
- 2) सोलापूर शहरातील प्राथमिक स्तरावरील हिन्दी अध्यापनाच्या समस्यांचा अभ्यास करणे.
- 3) उर्दू माध्यमाच्या माध्यमिक शाळांमधील हिन्दी अध्यापनाच्या समस्यांचा अभ्यास करणे.

आमचे गळे आमचे

1. AGARWAL J.C. “EDUCATIONAL RESEARCH”
Arya Book Depot, New Delhi, Second Edition, 1975 Page 304
2. BUCH M.B. “A SURVEY OF RESEARCH IN EDUCATION” Published by
M.S. University of Baroda, First Edition, March, 1974.
3. BUCH M.B. “SECOND SURVEY OF RESEARCH IN EDUCATION”
Published by Society for Educational Research and
Development, Baroda, First Edition, 1979
4. BUCH M.B. “THIRD SURVEY OF RESEARCH IN EDUCATION”
Published by New Delhi N.C.E.R.T., 1987
5. BUCH M.B. “FOURTH SURVEY OF RESEARCH IN EDUCATION”
Volume I (1983-88) New Delhi, Published at the Publication
Department by the Secretary National Council of Educational
Research and Training, New Delhi, 1991.
6. PAWAR N.G. “THEORY AND PRACTICES OF TEACHING ENGLISH
LANGUAGE”, Nutan Prakashan, Pune, First Edition, 1995,
Pages 157..
7. ओक सुमन “शैक्षणिक योगदान”,
श्री विद्या प्रकाशन, पुणे, द्वितीय आवृत्ती.
१९९५, पृष्ठ संख्या २५६
8. अकोलकर ग. वि., पाटणकर
ना. वि. “शालेय व्यवस्था आणि प्रशासन”,
नीलकंठ प्रकाशन, पुणे आठवी आवृत्ती.
१९८९, पृष्ठ संख्या ४३५
9. बापट भा. गो. “शैक्षणिक संशोधन”
नूतन प्रकाशन, पुणे, तृतीय आवृत्ती.
१९८८, पृष्ठ संख्या २२०
10. कुलकर्णी विश्वंभर “उदयोन्मुख भारतीय समाज, संस्कृती आणि शिक्षण”
श्री विद्या प्रकाशन, पुणे, प्रथमावृत्ती.
१९९४, पृष्ठ संख्या १३४
11. करंदीकर सुरेश “शैक्षणिक मानसशास्त्र”
फडके प्रकाशन, कोल्हापूर, प्रथमावृत्ती.
१९९६, पृष्ठ संख्या ३५२
12. करंदीकर सुरेश “मराठी अध्यापन पद्धती”
फडके प्रकाशन, कोल्हापूर, प्रथमावृत्ती.
१९९६, पृष्ठ संख्या ३००
13. केणी सज्जनराम, कुलकर्णी
हरिकृष्ण “हिन्दी की अध्यापन पद्धति”
व्हीनस प्रकाशन, पूना, द्वितीय संस्करण.

- [illegible]